

Роман ГОЛИК

ГОЛОС ДУШІ: УКРАЇНСЬКІ МОЛИТОВНИКИ Й СТЕРЕОТИПИ РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В ГАЛИЧИНІ

Проаналізовано українські молитовники, розповсюджені в Галичині ХХ – початку ХХІ ст., їх структуру, форму та зміст. Зроблено висновок, що еволюція українських молитовників у цьому регіоні репрезентує синтез західної та східної релігійних традицій, релігійної і світської літератури та відображає складну історію краю.

Ключові слова: книга, молитовник, культура, релігійна література, Галичина, історія, ментальність, стереотипи.

В історіографічній та культурологічній думці ХХ ст. ім'я й постать Ярослава Ісаєвича тісно пов'язані з проблематикою книги, книговидання і книжної культури загалом. Справді, впродовж довгих років саме ці теми були серцевиною його наукових зацікавлень. Натомість молитву в різних її формах можна назвати осердям релігійної культури загалом і богословської книжності зокрема. Не дивно, що збірники молитов залишаються чи не найпопулярнішим видом духовної літератури. У (пост)модерній релігійній культурі й уяві під “молитвою” розуміють широке коло текстів: від класичних молитов св. Августина, Франциска Асизького та Ансельма Кентерберійського до пісень Жака Превера, есеїв Антонена Арто і Вуді Алена. Це демонструють новітні антології молитов¹. Збірники такого типу відображають певне вагання, яке давно турбує вірних й церковні інституції. Вони змушені вибирати між традиційною молитвою – частиною освяченого традицією ритуалу й новими молитовними текстами – засобами індивідуальної розмови, спонтанного, творчого діалогу людини з Богом. Перші, здебільшого, підпорядковані церковному контролю, другі нерідко виходять поза його межі.

Історія й “доісторія” галицьких молитовників ХХ – початку ХХІ ст. теж ілюструє ці ідейні коливання. Роль цих видань у народній, масовій та елітарній культурі завжди була значною. Для багатьох українських селян і міщан Русі, а потім Галичини, вся книжкова культура часто зводилася саме до молитов та молитовників. І вже зовсім не випадково автор Галицько-Волинського літопису вклав в уста важкохворого “особливого” Володимира Васильковича довгу молитву, адже князь також опікувався переписуванням релігійної богослужбової літератури. Роль молитви в досекулярній руській культурі, зрештою, непрямо засвідчили й довголітні бібліологічні дослідження Ярослава Ісаєвича, підсумком яких став спільний з Якимом Запаком каталог виданих на Україні стародруків. Так, у ХVІІ–ХVІІІ ст.

¹ *Di Falco J.-M.* Conversation avec Dieu. De Saint Augustin à Woody Allen / J.-M. Di Falco. – Paris, 1995. – 484 p.

серед кириличних релігійних друків були поширені видання “Молитов”, “Молитвословів” та “Молитвословців”: острозький “Молитовник или Требник” (1606)², “Молитвы и Часослов повседневный” (Львів, 1642)³, “Часослов и молитвы повседневній” (Унів, 1674)⁴ “Молитвословець” (Унів, 1691) з послідуваннями Часослова, акафістами, тропарями і кондаками⁵, “Молитвословець повседневний” (Унів, 1694)⁶, унівський “Молитовник” 1698 р.⁷, львівський “Молитвослов повседневний” 1701 р.⁸, “молитвеннички” з друкарні Львівського братства 1705 р.⁹ тощо. Водночас богослужбову літературу, наприклад Псалтирі, використовували і як літургійні книги, і як збірники молитов для приватного вжитку¹⁰. Навчальні книги також нерідко виконували функцію малих молитовників. Зокрема “Буквар” Івана Федорова 1574 р. (один з об’єктів книгознавчих студій Я. Ісаєвича в його “Федоровіяні”) містив спеціальну частину з текстами основних щоденних молитов (“Царю небесний, Утішителю”, Трисвяте, “Отче наш”, “Вірую”, “Прийдіте поклонімося”, “Богородице Діво” тощо) та додатковими молитвами Володимира Мономаха, св. Василя Великого й Манасії¹¹. Молитвам приділяли велику увагу також і автори ранньомодерних катехизмів¹². Книги для моління стали атрибутами престижу на портретах тогочасних мешканців Русі й не лише символізували побожність зображуваних, але й передавали важливі повідомлення глядачам. Таку книгу поряд із розп’яттям зображено на портреті Костянтина Корнякта¹³; розгорнуті молитовники тримають у руках сокальський міщанин¹⁴ та львівська міщанка¹⁵ з портретів XVII ст.; фундаторка Підгаєцького монастиря розгортає молитовник на сторінці з написом “Твоя от Твоїх Тобі приносяще”¹⁶; Раїна Вишневецька демонструє у правій руці “Молитвослов славеноруський”¹⁷ тощо. Так молитовники проникли в щоденний побут людей, демонстрували їхню релігійну заангажованість.

Попри докорінні зміни культурної, політичної та релігійної ситуації ця традиція продовжилася і в XIX–XX ст. Так, наприкінці XIX ст. З. Стшетельська-Грінбергова в одній з дрібношляхетських хат у Топільниці на Старосамбірщині зауважує на лаві поряд із хворою жінкою насамперед її молитовник, “книжку

² *Запаско Я.* Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. / Я. Запаско, Я. Ісаєвич. – Львів, 1981. – Кн. 1: (1574–1700). – № 665. – С. 10.

³ Там само. – № 299. – С. 63–64.

⁴ Там само. – № 523. – С. 90.

⁵ Там само. – № 665. – С. 103.

⁶ Там само. – № 690. – С. 107.

⁷ Там само. – № 732. – С. 113.

⁸ *Запаско Я.* Пам’ятки книжкового мистецтва... – Львів, 1984. – Кн. 2. – Ч. 1: (1701–1764). – № 764. – С. 17.

⁹ Там само. – № 811. – С. 21.

¹⁰ *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. – Львів, 2002. – С. 320.

¹¹ Буквар Івана Федорова. – Київ, 1975. – С. 51–74 [с. нenum.].

¹² *Корзо М.* Украинская и белорусская катехитическая традиция конца XVII–XVIII ст.: становление, эволюция и проблема заимствований / М. Корзо. – Москва, 2007. – 672 с.

¹³ *Білецький П.* Український живопис XVII–XVIII ст. / П. Білецький. – Київ, 1968. – С. 64.

¹⁴ Там само. – С. 72.

¹⁵ Там само. – С. 79.

¹⁶ Там само. – С. 72.

¹⁷ Там само. – С. 73–74, 78.

до набоженства..., у шкіру оправлену, зі сталевим хрестом посередині”, і лише потім – інші книги¹⁸. Натомість священник із с. Голяня Т. Богачевський у проповіді 1900 р. прославляв молитовник як зразкову книгу “доброго життя і смерті”, протиставляючи його світським виданням: “Дивлюся вчора: єї молитвослов! То не книжка модна, золотом оправлена для ока, для хвали людскої – але то книжка, котру покійна кілька рази на день мусіла в руках маги. Тую книжку, тую товаришку життя, ту потіху в своїм терпінню она казала собі вложити до трумни. Послідні єї слова, послідня єї воля просьба була: «Тату, відчитайте мені молитву на ісход душі» і при тій молитві уснула”, – повчав він слухачів¹⁹. Ці приклади засвідчують особливий статус молитовників у книжній культурі галицького краю.

Наша робота – спроба простежити трансформацію змісту й форми українських галицьких молитовників на тлі змін, яких зазнавала релігійна ментальність українців Галичини та її культура впродовж ХХ ст. – першого десятиліття ХХІ ст. Молитовники першої половини ХХ ст. мали вже сформовану традицію відповідних видань Греко-Католицької Церкви, стереотипну будову, яку укладачі намагалися видозмінити й урізноманітнити. Це стосувалося, насамперед, структури книг: їх хотіли пристосувати до потреб різних вікових і гендерних груп, наповнити “корисною для душі” інформацією.

З одного боку, молитовники містили обов’язкові елементи, які слугували орієнтирами в релігійних обрядах (насамперед, Літургії), догматах віри, церковному календарі тощо. Так, більшість із них містили тексти повсякденних молитов, Служби Божої – Божественної Літургії Івана Золотоустого, чин вечірні та утрєні, вибрані тропарі та прокімени, а також паралітургійні пісні. У великих молитовниках вміщували також церковний календар та пасхалію. Тут можна побачити паралелі з канонам тогочасних галицьких римо-католицьких молитовників. Наприклад, “Книжка до набоженства для християн-католиків” (Львів, 1854)²⁰ містила ранішні й вечірні молитви, молитви та пісні під час Меси, іспит совісті, молитви до і після сповіді, покутні псалми, текст розарію, календарні богослужби та паралітургійні пісні, літанії, суплікації й катехизмовий додаток. Порядок аналогічних сегментів у греко-католицьких молитовниках був різним. Часто канонічні тексти супроводжувалися додатковими повчаннями, рекомендаціями тощо. За обсягом і змістом інформації виділяли молитовники для священників (власне “Молитвослови”) й молитовники для вірних. Священічі розглядали як зразки, моделі молитовних текстів. “На ерейських молитовниках, що їх залишили на лавках питомці, ми вчилися церковно-славянської азбуки і мови”, – згадував майбутній львівський адвокат О. Надрага учнівські богослужіння в “семинарицькій церкві” (храмі при семінарії Святого Духа у Львові на зламі ХІХ–ХХ ст.²¹).

Однак об’єкт нашої роботи – “звичайні”, популярні молитовники для вірних. Зовнішньо вони мали багато спільного: були, переважно, кишенькового формату, часто з чорною палітуркою, на якій зображали хрест (здебільша, золочений або посріблений – для контрасту з чорним фоном книги, або, навпаки, чорний – опуклий

¹⁸ *Strszetelska Grynbergowa Z. Staromiejskie ziemia i ludność / Z. Strszetelska Grynbergowa. – Lwów, 1899. – С. 557.*

¹⁹ *Богачевський Т. Похоронні проповіді / Т. Богачевський. – Жовква, 1932. – С. 50.*

²⁰ *Książka do nabożeństwa dla chrześcian katolików. – Lwów, 1854. – 340 s.*

²¹ *Надрага О. Серед львівських парків / О. Надрага. – Львів, 2004. – С. 42.*

чи втиснений). На те, що під палітуркою молитовників був різний зміст, вказували їхні назви. Одні з них – суто інформативні: наприклад, “Молитвеник для католицького українського народу”²². Інші містили запозичені з церковної традиції, зокрема з біблійних текстів, словесні формули: “Горі імійм сердца!”²³, “Господу помолимся”, “Із глубини воззвах”²⁴, “Да святиться ім’я твоє”²⁵, “Благодарім Господа”²⁶ тощо. Ще інші побудовані на художній метафоріці XIX – початку XX ст. Іноді їх підзаголовки вказували, якій саме читацькій аудиторії призначені збірники молитов: “Гостинець для католицької рускої молодіжи. Для дівчат”²⁷, “Голос душі. Молитвеник для членів Апостольства Молитви і для всіх почитателів Пресвятого Серця Ісусового”²⁸ чи “Золотий ключ до неба”²⁹ (тут сама назва – метафора молитви). Частина молитовників не містила даних про авторство або ж обмежувалася загальною вказівкою (так, “Золотий ключ до неба” був молитовником “Н. Приятеля”, виданням “Марійського товариства Молоді”). Інші (той же “Гостинець” чи “Голос душі”) – “авторськими”. Їхні укладачі нерідко походили зі середовища Чину святого Василя Великого (ЧСВВ), оскільки значну кількість молитовників продукувало саме василіанське видавництво в Жовкві.

Т. зв. “апробати”, чи “імпріатур” – офіційні дозволи на друк, вміщені на звороті титульної сторінки, на молитовниках також були різного рівня. В одних випадках їх давав правлячий архиєрей Львівської архієпархії (зокрема, митрополит Андрей Шептицький), інші проходили апробацію місцевих церковних єрархів: перемішльського або станиславівського єпископів, львівських єпископів-помічників, протоігуменату василіян тощо. В окремих випадках дозвіл на друк давав генеральний вікарій архієпархії як представник церковного ординаріату. Лише молитовники екстремального (воєнного) часу проходили іншу процедуру апробації. Так, “Молитвеник для вірних” о. Степана Хабурського 1942 р. містив дозвіл на друк і від митрополита А. Шептицького, і від німецького Міністерства пропаганди³⁰.

Різним був і зміст молитовників. Окрім щоденних християнських молитов (“Отче наш”, Символу віри, Молитви до Богородиці, псалма 50-го тощо), вони містили цілий спектр принагідних текстів, наприклад: “молитви сирітки”, молитви учня/учениці, молитви за учителів, за родичів, за Україну, за хворих, молитви на різні дні тижня, молитви до святих, молитви в Євхаристійнім союзі, в Місійнім та Марійським союзах тощо. До цього в окремих молитовниках додавали

²² Молитвеник для католицького українського народа. – 3-те вид. – Жовква, 1920. – 432 с.

²³ Козоровскій О. Горі імійм сердца! Молитвословъ для руского народа / О. Козоровскій . – Вингентберг, б/рв. [1901]. – 315+XVI ст.

²⁴ Із глубини воззвах. Молитвеник. – Жовква, 1905. – 183 с.

²⁵ Да святиться ім’я твоє. Молитвословець для молодіжи. – 12-те вид. – Жовква, 1929. – 236+ III ст.

²⁶ Хабурський С. Благодарім Господа. Молитвеник для вірних / [уложив о. Степан Хабурський] / С. Хабурський. – Львів, 1942. – 266 с.

²⁷ Гостинець для католицької рускої молодіжи. Списали оо. Єремія і Плятонід (Філяс) Ч. сьв. В. В. Для дівчат. – Жовква, 1905. – 556+ III ст.

²⁸ Марисюк М. Голос душі. Молитвеник для членів Апостольства Молитви і для всіх почитателів Пресвятого Серця Ісусового / М. Марисюк / [зладив о. М. Марисюк ЧСВВ]. – Жовква, 1927. – 672 с.

²⁹ Золотий ключ до неба. Молитовник “Н. Приятеля”. – Львів, 1926. – 136 с.

³⁰ Хабурський С. Благодарім Господа... – С. 4.

“розважання” – релігійні роздуми та повчання (скажімо, в контексті культури Найсвятішого Серця Ісусового³¹).

Такі ж варіанти існували і в “пісенній” частині молитовників. Зазвичай, сюди входили паралітургійні пісні, колядки, а також релігійні гімни (загальний католицький – “Хочемо Бога” та український – “Боже великий, єдиний”). В окремих випадках, зокрема в молитовнику “Із глибини воззвах” (1905), окрім літургійних текстів та псалмів, були вміщені особливі віршовані молитви (“Досвітна молитва”, “Молитва до св. Покровителя”, “Молитви за Вітчину”, “Молитва за друга життя”) та “науки” (“Притча”, “Вір в провидінь”, “На озері”, “Мати і син”) тощо³². Однак у більшості збірок наводили традиційні прозові тексти.

Створення у 20–30-х роках ХХ ст. спеціальних мирянських організацій – Апостольства Молитви – також видозмінило роль і місце традиційних молитовників. Тепер їх супроводжували спеціальні посібники з “доброї молитви” на різних ступенях духовного удосконалення³³. Вони ставали інструментами нових релігійних практик та ритуалів, якими Греко-Католицька Церква прагнула реформувати релігійне життя вірних: свято Серця Ісусового, обряди першої п’ятниці (неділі) місяця, Святої години тощо. Так, молитвослов для молоді “Да святиться ім’я Твоє” прив’язував молитви до церковних відпустів, обіцяючи при відповідних текстах “відпуст совершенний раз на місяць для тих, хто щоденно відмовляють цю молитовку” чи “100 днів відпусту раз на день за відмовлення... молитви перед образом Христового Серця”³⁴. Подібну мету мали й спеціальні збірнички “відпустових” молитов³⁵. Водночас популярний у 20–30-х роках М. Мешлер та його галицькі послідовники рекомендували вірним користати, передусім, із книг, що містять старі, загальновідомі “взірці приватних молитов” (“Отче наш”, “Богородице Діво”, псалми, ектенії). Також вони закликали вірних не обмежуватися друкованими молитвами: “... поза церковними молитвами властивим нашим молитвеником повинне бути наше власне серце”³⁶.

Через молитовники подавали не лише зразки молитов та побожних пісень, але й впроваджували певні моделі поведінки, перетворюючи їх у міні-катехизми – довідники з релігійної моралі, а також з етикету. Тут вміщували, наприклад, приписи, як має поводитися “добра українська дитина”, “який лад заховати” в різних життєвих ситуаціях, як розвивати свою духовність тощо³⁷. Натомість “Молитвеник для католицького народу” починався не звичними молитвами, а коротким катехизмом³⁸. Окрім того, Церква намагалася модифікувати використання молитовників у релігійних практиках, як і самі ці практики. Той же “Золотий ключ до неба” рекомендував дітям молитися вранці, упродовж дня (“при їдженню”, в школі, церкві) та ввечері³⁹.

³¹ Голос душі. Молитвеник для членів Апостольства Молитви і для всіх почитателів Пресвятого Серця Ісусового / [зладив о. М. Марисюк ЧСВВ]. – Жовква, 1927.

³² Із глибини воззвах. Молитвеник. – Жовква, 1905. – С. 11–19, 94–117.

³³ Штайнен П. Підручник апостольства молитви. Для провідників і ревнителів / П. Штайнен. – Жовква, 1930. – 63 с.

³⁴ Да святиться ім’я твоє. Молитвословець для молодіж. – 12-те вид. – Жовква, 1929. – С. 98.

³⁵ Відпустові молитви. – 2-ге побільшене вид. – Жовква, [1939]. – 32 с.

³⁶ Мартинюк П. Три головні науки духовного життя на основі М. Мешлера / П. Мартинюк. – Жовква, [1926]. – С. 59.

³⁷ Золотий ключ до неба. Молитовник “Н. Приятеля”. – Львів, 1926. – С. 7–22, 12, 13.

³⁸ Молитвеник для католицького українського народу. – 3-те вид. – Жовква, 1920. – С. 5–25.

³⁹ Золотий ключ до неба... – С. 22.

“Гостинець для рускої католицької молодіжи” початку ХХ ст. радив “побожним дівицям” відмовляти вечірні й ранішні молитви, “клячучи в щирім зібранню духа”⁴⁰. Натомість “Голос душі”, створений для “почитателів Серця Ісусового” у 20–30-ті роки, наголошував на перевагах “умової молитви” роздуму над усною молитвою й пропонував зразки спеціальних молитов-розважань, а також “стрілісті молитви”⁴¹.

Вихований на латинському молитовнику “Anima Ancilla” Андрей Шептицький рекомендував священникам власні правила їх використання. Митрополит наголошував на потребі дуже повільного й уважного їх читання: “...якщо до розважання уживаєш книжки, не біжи скоренько від слова до слова. Задержися над кожним словом хоч тільки, кільки потрібно, щоб ум і серце до неба піднести, щоб своїми словами... висказати те, що книжка піддає”. Але на певному етапі він радив відмовитися від книжних молитов: “А як у такій розмові душа знайде про що з Богом розмовляти... розмовляй з ним як Бог дасть... Тоді не буде тобі книжки потреба”⁴². Водночас, Львівський архієпархіальний собор 1940 р. зобов’язував священничі родини спільно відмовляти “християнські молитви... бодай раз в день по можності зі співом”. Його учасники пропонували доповнювати набір обов’язкових щоденних молитов (“Отче наш”, “Помилуй мя, Боже”, “Вірую”, “Богородице Діво”, “Достойно єсть”, “Ослаби-остави” тощо) правдами віри з катехизму (2 Заповіді любові, 10 Заповідей Божих), надрукувавши для поширення цієї практики спеціальний молитовник⁴³.

Друга світова війна та ліквідація Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) у 1946 р. кардинально змінили релігійне життя галичан. Їхні давні молитовники й молитовні практики тепер підлягали забороні. Однак нелегально старі збірники молитов усе ж переховували та використовували. Нерідко вони залишалися єдиними атрибутами релігійної ідентичності галичан. На офіційному рівні їх намагалися або витіснити (в рамках атеїстичної пропаганди), або замінити новими, які пройшли апробацію Московської Патріархії. Так, у 1967 р. уповноважений Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР наголошував, що мешканці Західної України продовжують використовувати “націоналістичні” молитовники часів митрополита Шептицького, а Ватикан видає нові, “такого ж спрямування”. Як контрзахід, радянський функціонер пропонував видати “5-7 тисяч примірників православних молитовників українською мовою”, замовником яких мав би стати український екзархат Російської Православної Церкви⁴⁴. Але навіть збірники на зразок “Православного молитвослова”, видрукуваного на Львівській книжковій фабриці “Атлас” 1986 р.⁴⁵, певною мірою враховували традиції довоєнних, хоч подавали їх як частину іншої (не “уніатської”) релігійної спадщини. Наприклад, традиційний розділ коляд із “Богогласника” тут подано “у старинній редакції”,

⁴⁰ Гостинець для католицької рускої молодіжи... – С. 484.

⁴¹ Голос душі... – С. 84–89; 162.

⁴² Шептицький А. Духовні вправи для священників / А. Шептицький. – Львів, 1990. – С. 40.

⁴³ Протоколи засідань Львівських архієпархіальних соборів 1940–1944 рр. / [упоряд. А. Баб’яка]. – Львів, 2000. – С. 71.

⁴⁴ Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України у боротьбі за віру і державу / В. Сергійчук. – Київ, 2001. – С. 413.

⁴⁵ Православний молитвослов. Видання Екзарха всієї України, митрополита Київського і Галицького. – [Львів], 1986. – 416 с.

тобто у звичній для галичан формі⁴⁶. Тому частина представників радянської влади взагалі наполягала, що вільний продаж молитовників та фоторепродукцій ікон у галицьких храмах загрожує атеїстичній пропаганді, і його потрібно обмежити або взагалі усунути як релікт колишнього релігійного життя⁴⁷.

Вихід УГКЦ із підпілля наприкінці 80-х – на початку 90-х років (поряд із відродженням Української Автокефальної Православної Церкви) знову змінив ситуацію. Разом із відроджуваною Церквою з'явилися нові молитовники, які ґрунтувалися і на передвоєнному досвіді, і на текстах діаспорних збірників. Приклад – напівофіційна збірка молитов під назвою “Хвалім Господа”, видрукувана на початку 90-х у Литві без зазначення року видання⁴⁸. Остаточним відродженням цієї книжної субкультури в Галичині можна вважати молодіжний молитовник із нагоди з'їзду “Українська Молодь – Христові” (УМХ) у Львові 1990 р.⁴⁹, василіанський “Молитвослов” 1990 р., що об'єднував тексти кількох церковних книг⁵⁰, та великий збірник приватних молитов “Прийдіте поклонімося” (Рим, 1991), опублікований на честь повернення патріарха УГКЦ кардинала Мирослава Івана Любачівського до Львова⁵¹. Вони мали відродити забуті практики й запровадити нові. Невипадково молитовник УМХ починався розділом “Навчи нас молитися”, де наголошено на плюралізмі молитовних технік і вміщена східна “Ісусова молитва”, на якій довоєнні молитовники не акцентували⁵².

Частина цих видань залишилися зразками для популярних молитовників кінця ХХ – початку ХХІ ст. (як “Благослови, душе моя, Господа” (Львів, 1996)⁵³, “Взиваю до Тебе, Господи” (Львів, 2000)⁵⁴ тощо). До прикладу, надалі популярним серед галичан є ілюстрований дитячий молитовник о. Тараса Лозинського “Ангел-хоронитель”, вперше виданий у Канаді ще 1981 р.⁵⁵. Сучасні греко-католицькі молитовники дещо повторюють довоєнні та діаспорні зразки, однак їхня тематична гама щоразу розширюється. Вони відображають еволюцію сучасного світу та суспільства загалом і релігійних організацій зокрема. Поряд зі старими й новими молитовниками для молоді⁵⁶, зокрема для студентів й школярів⁵⁷, з'являються для медичних працівників і пацієнтів⁵⁸; із молитовниками для паломників-прочан – збірники молитов для водіїв⁵⁹. Поряд із “Молитовниками Апостольства доброї смерті” публікують молитовники

⁴⁶ Православний молитвослов... – С. 411–414.

⁴⁷ *Сергійчук В.* Нескорена церква... – С. 335.

⁴⁸ Хвалім Господа. Молитовник. – [Klaipeda], б/р.в. – 604 с.

⁴⁹ Молитовник з нагоди з'їзду “Українська молодь – Христові”. – Львів, 1990. – 80 с.

⁵⁰ Молитвослов. Часослов. Октоїх. Тріодь. Мінея. – Рим; Торонто, 1990 [репринт: Львів, 2009]. – 1374 с.

⁵¹ Прийдіте поклонімося. Молитовник. – Рим, 1991. – 1024 с.

⁵² Молитовник з нагоди з'їзду “Українська молодь – Христові”. – С. 4–9.

⁵³ Благослови, душе моя, Господа. Молитовник. – Львів, 1996. – 200 с.

⁵⁴ Взиваю до Тебе, Господи. – 4-те вид., випр. – Львів, 2000. – 478 с.

⁵⁵ *Лозинський Т.* Ангел-Хоронитель. Молитовник для дитини. Пояснення Святої Літургії та молитви / [уклав Т. Лозинський] / Т. Лозинський. – Львів, 2002. – 96 с.

⁵⁶ Просить і дається Вам. Молитвеник для молоді. – Львів, 2007. – 298 с.

⁵⁷ Молитвеник для школярів та студентів. – Львів, 2009. – 80 с. Золотий ключ до неба. Молитовник для юнацтва. – 3-тє вид. – Львів, 2009. – 352 с.

⁵⁸ Ізціли мене, Господи. Молитовник у хворобах душевних і тілесних / [уклав о. Олександр Королук]. – Львів, 2008. – 144 с.; На зміцнення душі і тіла. Молитовник / [упоряд. О. Жаровська]. – Львів, 2008. – 160 с.

⁵⁹ Молитовник у дорогу для водіїв, прочан, подорожніх / [упоряд. В. Громик]. – Львів, 2008. – 40 с.

для матерів⁶⁰; із молитовними псалтирями⁶¹ – популярні збірники молитов на всяку потребу⁶², молитовники, пов’язані з Богородичним культом⁶³, культами окремих святих⁶⁴, загальні⁶⁵ тощо.

Змінюється й репертуар та зміст молитов. Тут відображені, зокрема, прагнення до міжконфесійного діалогу. Так, у львівському “Молитовнику для родини” (2007) молитви Терези Калькуттської, Альберта Великого і Франциска Асизького, акафіст до Миколая Чарнецького та молебень до Христа Чоловіколюбця вміщені разом із текстами Серафима Саровського й літанією Олександра Меня⁶⁶. Тексти сучасних молитовників – реакція традиційної релігійної культури на виклики секулярної цивілізації. Звідси поява в деяких молитовниках “Хресної дороги ненародженої дитини”, породженої антиабортним рухом⁶⁷. Водночас усі молитовники для вірних генетично пов’язані з системою церковних книг (Службеників, Акафістників, Парастасників, Тріодей) та залишаються їхньою компактною квінтесенцією⁶⁸. Тому існує низка текстів, які супроводжують й доповнюють звичайні молитовники, розширюючи їх у бік богослужбової літератури⁶⁹ або пов’язуючи їх із релігійними обрядами, як, наприклад, видання “Хресної дороги”, які також еволюціонували впродовж ХХ ст.⁷⁰

Галицькі молитовники постійно мали своїх візуальних “супутників”, зокрема матеріальні знаряддя для молитви. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у релігійних практиках галицьких греко-католиків домінувала вервиця/розарій (*rózaniec*) – молитовні розважання над Богородичними і Христовими тайнами, як у латинському обряді. Ці практики мають своїх прихильників і сьогодні, що й відображають молитовники⁷¹. Дискусії щодо східної духовності в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. та поширення православних практик у Галичині спричинили появу нової вервиці/чоток для “Ісусової молитви”⁷² та збірників, де молитви східного обряду сусідять із римо-католицькими, а східна вервиця – з західною⁷³.

⁶⁰ Молитвеник для матері. – Львів, 2009. – 576 с.; Молитвеник матері. – Львів, 2009. – 613 с.

⁶¹ Молитовний псалтир. – Львів, 2008. – 407 с.

⁶² Молитвеник на різні потреби. 270 молитов на різні випадки життя. – 3-те вид. – Львів, 2006. – 267 с.; Молитвеник на різні потреби. 350 молитов на різні випадки життя. – 4-те вид. – Львів, 2007. – 352 с.; Молитвеник на всяку життєву потребу. 400 духовних перлин Сходу і Заходу / [упоряд. В. Громик]. – Київ; Львів, 2009–2010. – 352 с.

⁶³ Ідім до Марії. Молитви до Матері Божої в Гошові. – 7-ме вид. – Львів, 2009. – 540 с.

⁶⁴ Молитовник до св. Йосифа. – 5-те вид., доп. – Львів, 2009. – 223 с.

⁶⁵ Взиваю до Тебе, Господи. – 4-те вид., випр. – Львів, 2000. – 478 с.; Господь – мій оборонець. Молитовник / [упоряд. о. О. Королюк]. – Львів, 2009. – 96 с.; Отче наш. – 2-ге вид., доп. – Львів, 2009. – 511 с.

⁶⁶ Молитовник для родини. – Львів, 2007. – С. 57–60, 102–107.

⁶⁷ Там само. – С. 134–162.

⁶⁸ *Любачівський М.* Літургіка / М. Любачівський. – Рим, 1990. – Ч. 2. – С. 31, 32, 110–154.

⁶⁹ Чин дванадцяти псалмів. – Львів, 2005. – 32 с.

⁷⁰ Хресна дорога / [зладив о. Михайло Дороцький]. – 2-й наклад. – Жовква, 1936. – 40 с.; Хресна дорога / [уклав. о. Атанасій Купицький, ЧСВВ]. – Львів, 1994. – 32 с.

⁷¹ Благослови, душе моя, Господа! Молитовник. – Ужгород, 2007. – С. 1–2.

⁷² Святители, преподобные и старцы о молитве Иисусовой. Как научится молитве. По благословению Высокопреосвященнейшего Сергия, архиепископа Тернопольского и Кременецкого. – Б/м, б/р. в. – 200 с.

⁷³ Що повинен знати кожен християнин? – 2-ге вид., доп. – Львів, 2003. – С. 46–50, 55–71.

Ще один “сателіт” молитовників – друковані іконки/образки. Вірні часто зберігали їх між сторінками, а сюжети образків нерідко ілюстрували самі ці видання. На їх сторінках пояснювали, що іконки підсилюють друковані молитви, навіть, дають відпущення гріхів. Так, “Голос душі” запевняв читачів, що носіння на грудях образка Божественного Серця з формулою “Да прийде царство Твоє” дарує “частинний відпуст 100 днів”⁷⁴. Образки – особливий вид друкованої продукції. Крім зображень і текстів молитов, вони нерідко містили (і вміщують) інформацію про урочисті церковні події: висвячення священників та хіротонію єпископів, їхні перші Служби Божі, ювілеї священства тощо. Друковані іконки не лише репрезентують “матеріальне (чи візуальне) християнство”⁷⁵, але й слугують носіями історичної пам’яті, а тому потребують детальнішого аналізу.

Упродовж століття змінювалася також мовна домінанта галицьких молитовників. Якщо в кінці XIX – першій половині XX ст. тексти молитов українською мовою подані поряд із церковнослов’янськими, то на кінець XX – початок XXI ст. більшість вже повністю українізовані, що відповідає щоденній практиці. Тому нові збірники молитов не є відображеннями старих, а поєднанням давніх стандартів й нового релігійного мислення та обрядових реалій. Водночас не можна забувати, що впродовж XX ст. серед галичан (особливо в сільській місцевості) побувала не лише офіційна, але й народна релігійність. Відсутність друкованих молитовників або їх малодоступність інколи породжувала появу рукописних збірників, де тексти XIX–XX ст. подані з літературною спадщиною кінця XVII – початку XVIII ст., а канонічні молитви змішані (а то й витіснені) з апокрифічними “листами з неба”⁷⁶. Іншою причиною появи рукописних молитовників була атеїстична пропаганда та переслідування Церкви в радянській Україні⁷⁷. Цей культурний пласт (як і “передісторія” греко-католицьких молитовників XX ст., їх порівняння з римо-католицькими та православними зразками) все ще потребує ґрунтовнішого дослідження.

Загалом, історія галицьких молитовників – ілюстрація того, як навколо однієї книги (чи різновиду книг) виникає цілий спектр культурних явищ. Це – приклад синтезу книжної й візуальної культури, релігійної літератури і ритуалу, сакральної книжності, світського письменства та національної ідеології, західного й східного християнства, традиційних та модерних форм книжної культури. Отже, українські галицькі молитовники відображають не лише вплив друкованого слова на релігійну ментальність галичан. Їхня історія – це історія церковного життя галицького соціуму, історія Галичини загалом.

Роман Голык. Голос души: украинские молитвенники и стереотипы религиозной культуры в Галиции.

Проанализировано украинские молитвенники, распространенные в Галиции XX – начала XXI вв., их структуру, форму и содержание. Автор приходит к заключению, что эволюция украинских молитвенников в этом регионе представляет собой синтез

⁷⁴ Голос душі... – С. 46.

⁷⁵ *McDanell C. Material Christianity. Religion and Popular Culture in America / C. McDanell. – New Haven; London, 1995. – P. 48.*

⁷⁶ *Letters from Heaven. Popular Religion in Russia and Ukraine / [ed.: by John-Paul Himka and Andrii Zajarnjuk]. – Toronto; Buffalo; London, 2006. – P. 165–200.*

⁷⁷ *Ibid. – P. 56.*

восточной и западной религиозных традиций, религиозной и светской литературы и отображает сложную историю края.

Ключевые слова: книга, молитвенник, культура, религиозная литература, Галиция, история, ментальность, стереотип.

Roman Holyk. The voice of soul: Ukrainian prayer books and the stereotypes of Galician religious culture

The article explores the evolution of Ukrainian prayer books in Galicia of the 20th – beginning of 21st centuries. The author analyses this category of religious literature as the synthesis of Eastern and Western spiritual traditions.

Key words: book, prayer book, religious literature, Galicia, history, mentality, culture, stereotypes.